

BIBLIOTEKA
UNIVERSITAS

UREDNIK
DRAGAN K. VUKČEVIĆ

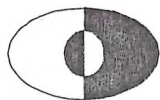
Za izdavača
ŽARKO RADONJIĆ

ANRI MANDRA

OSNOVI SOCIOLOGIJE

Prevela sa francuskog
Dr MILEVA FILIPOVIĆ

Redaktor prevoda
VIDAK RAJKOVIĆ

CID

UNIVERZITET
CRNE GORE

PODGORICA

2001

NASLOV ORIGINALA:

HENRI MENDRAS
Éléments de sociologie
Quatrième édition
2e tirage

Armand Colin/Masson
Paris, 1989, 1996.

SADRŽAJ

UVOD: ŠTA JE SOCIOLOGIJA	9
Veliki preci	10
O metodi	13
Sredstva za istraživanje	15
Sociologija i akcija	17
Dopunska literatura	20
GLAVA 1: POJEDINAC I NJEGOVO DRUŠTVO	23
Ličnost i civilizacija	23
Hipoteze, postulati i primjeri	24
Socijalizacija djeteta	29
Muškarci i žene	34
Prostor i vrijeme	35
Zaključak	38
Dopunska literatura	39
GLAVA 2: OSNOVNA GRUPA U DRUŠTVU	41
Preteče	42
Vođe i upravljanje	47
Komunikacije unutar grupe	51
Osnovna grupa i masovno društvo	53
Masovne komunikacije	56
Dopunska literatura	60
GLAVA 3: MIŠLJENJA I STAVOVI	61
Definicije	62
Nastanak i dinamika stavova	65
Kolektivna mišljenja i stavovi	68
Dopunska literatura	71
GLAVA 4: POLOŽAJ, ULOGA I STATUS	73
Mikrosociološka analiza	73
Makrosociološka analiza	76

Društvena regulacija i sukobi uloga	78
Tipologija položaja i uloga	80
Društveni status	82
<i>Dopunska literatura</i>	84
GLAVA 5: DRUŠTVENA REGULACIJA: VRIJEDNOSTI,	
NORME I OBREDI	87
Vrijednosti	87
Norme i običaji	90
Konformitet, devijacija i anomija	95
Obredi i simboli	101
<i>Dopunska literatura</i>	104
GLAVA 6: AKTERI, STRUKTURE I FUNKCIJE	
Funkcionalizam i njegova pretjerivanja	107
Pravila funkcionalne analize	109
Uzroci i uzročnosti	112
Strukture i strukturalizam	113
Sistemi, modeli i teorije	116
Povratak aktera	122
<i>Dopunska literatura</i>	125
GLAVA 7: TRADICIONALNA DRUŠTVA I	
INDUSTRIJSKO DRUŠTVO	127
Tri tipa: industrijsko, tradicionalno, seljačko društvo	129
Opšta obilježja	132
Tipovi legitimiteta	137
Nastajanje industrijskog društva	140
Siromaštvo	143
Post-industrijsko društvo	145
<i>Dopunska literatura</i>	146
GLAVA 8: PORODICA: SRODSTVO, KUĆNA ZAJEDNICA I BRAK	
Sistemi srodstva	150
Savez i brak	154
Kućna zajednica	157
Porodica, srodstvo i društvo	162
<i>Dopunska literatura</i>	165
GLAVA 9: RAZMJENA, KLIJENTELA I ORGANIZACIJA	
Ekonomska i društvene razmjena	167
Dva tipa klijentele	171
Mreže	174
Organizacije i strategije	175
<i>Dopunska literatura</i>	180

GLAVA 10: KLASSE I DRUŠTVENA SLOJEVITOST	183
Nejednakosti i društvene klase	183
Marksistička teorija klasa	186
Maks Veber: status, moć i klase	190
Društvena slojevitost	194
Društvena pokretljivost	196
Moć, elite i klase	201
Dopunska literatura	203
GLAVA 11: PROMJENA: SUKOB, ODLUKA I INOVACIJA	205
Krise i sukobi	206
Rutina i inovacija	208
Odluke i njihovo širenje	210
Da li je moguća teorija promjene?	215
Dopunska literatura	215
ZAKLJUČAK: MIT I IDEOLOGIJA	217
Dopunska literatura	221
PRILOZI	223
Istorijski putokazi	225
Sredstva za istraživanje	230
Opšta bibliografija	235
Rječnik terminologije	239

UVOD*

ŠTA JE SOCIOLOGIJA?

Pokušati da se dâ odgovor na ovo pitanje je upravo predmet ove knjige. Nije u pitanju formulisanje *de plano* jedne definicije koja bi odmah podigla buru prepirki i nadmudrivanja. Sociolozi i stručnjaci različitih društvenih nauka, opširno su se a uzaludno prepirali, početkom vijeka, da definišu predmet sociologije, odrede njegov domen i preciziraju naučni stav sociologa. Taj dosije je zatvoren, ne otvarajmo ga. Mjesto njega, jedan drugi dosije, za koji se vjerovalo da je definitivno zatvoren, ponovo je otvoren. Za jedne, dobra sociologija je samo kritika društva i svaka pretenzija na naučnu strogost je maska buržoaske ideologije. Za druge, „kritička“ sociologija je samo obnovljeni oblik društvene misli i doktrine, jedan od oblika obnove ideologija. I jedni i drugi se međusobno anatemišu, iako zato ne dijele manje isti stav, isti govor i znanje, dokazujući time da je sociologija živa. Ova knjiga predstavlja elemente tog zajedničkog znanja.

Dati definiciju neke nauke na njenom početku nema nikakvog smisla: da li su fizičari 19. vijeka mogli „definirati“ probleme nuklearne fizike koje bi zadržali naučnici 20. vijeka?

Međutim, da bi se, što je moguće prije stvorio zjednički jezik, treba precizirati smisao nekih riječi. Ove riječi i ovaj jezik, u sadašnjem trenutku, koriste svi naučnici društvenih nauka: glosar, koji se nalazi na kraju knjige, daje definicije riječi koje se najviše koriste. Zato ćemo mi pod sociologijom shvatati istovremeno sociologiju, socijalnu psihologiju i etnologiju. Ne radi se o sociološkom imperijalizmu, nego prosto o jednoj konstataciji: nema temeljne razlike između problematike i metodologije ove tri „discipline“.

To što im je zajedničko biće ovdje predstavljeno za početnike. Sociolog početnik će kasnije zapaziti da će etnolog, zbog sklonosti za daleka putovanja, posjećivati nepoznate narode koje nastoji da razumije pojedinačno i u cjelini, posmatrajući ih kako žive. Isto tako, on će naučiti da se socijalna psihologija služi, uglavnom, sredstvima i metodama ankete, koje koriste verbal-

* Ovu knjigu prati zbirka tekstova *Elementi sociologije. Tekstovi*, koji ilustruju različita poglavlja udžbenika tekstovima metodološke i teorijske refleksije i primjerima iz istraživanja.

nu komunikaciju između anketara i anketiranog, i laboratorijskim eksperimentom u malim grupama. Zatim, etnolozi počinju da posmatraju svoje sopstveno društvo na način koji je, istovremeno, i detaljan i globalan, što im je posebna sposobnost, dok sociolozi dobijaju želju za putovanja i interesovanje za daleke zemlje koristeći obilato sredstva psihosociologa; koji, sa svoje strane, ne oklijevaju da pomognu procvat svoje struke.

Otvoreno tvrdimo, dakle, da je društvena nauka u teorijskoj i metodološkoj perspektivi jedna.

Jedan um, ma koliko da je veliki i prodoran, ne može sve saznati, što tjera svakog naučnika da se koncentriše na jedan aspekt društvenog života i da od njega napravi specijalnost, te se tako društvena nauka odnosi na proučavanje krajnje različitih područja društvene stvarnosti. Tako imamo sociologe: industrije, religije, seoskog života, politike, ekonomije, itd.

Neki su htjeli da potvrde svoju nezavisnost i da istaknu svoju struku stvarajući „posebnu“ političku nauku ili „posebnu“ demografiju. Na taj način oni uvode jednu opasnu konfuziju između duhovne nauke i istraživačkog polja. Zato je poželjnije koristiti uobičajenu množinu i govoriti o političkim naukama koje sadrže: istoriju ideja, ustavno-komparativno pravo, političku istoriju, političku sociologiju... Na isti način se može govoriti o industrijskim naukama ili o religijskim naukama i u njima odrediti mjesto industrijske sociologije i sociologije religije, pored ekonomije i teologije. Svako polje istraživanja zavisi od više disciplina i ne može, kao dobra osnova za klasifikaciju, služiti za definisanje jedne nauke.

Sociolog ne tretira probleme koji mu pripadaju, kao ličnu svojinu, a još manje tako tretira nove probleme. Veliki umovi, od antičkog doba, razmišljali su o ljudskoj sudbini, o životu gradova i o opštem dobru. Počev od Platona (Platon) sve je kazano. Ako problemi nijesu novi i ako zavise od drugih nauka, kako okarakterisati originalnost sociologa u odnosu na svoje pretke i svoje kolege? Za početak recimo da on teži da uspostavi jednu pozitivnu i kumulativnu nauku o društvenim činjenicama, odredimo tačno ova dva epiteta kroz jedan kratak istorijski osvrt.

VELIKI PRECI

Jedan zamišljeni dijalog između Platona i Aristotela (Aristote) mogao bi rezimirati suprotstavljenost pozitivne preokupacije sociologa i normative preokupacije moraliste. Polazeći a priori od izvjesnog broja ideja o vrijednostima i idealu čovjeka, Platon je izgradio državu koja je trebalo da omogući ljudima da ostvare taj ideal. Primjenjujući potpuno suprotan metod, Aristotel je podrobno proučavao uređenje različitih država helenskog svijeta, klasifikovao ih, pokušavajući da shvati njihov duboki smisao. Zatim, ponovo nailazeći na normativna predubjeđenja moraliste Platona on iznosi svoje mišljenje da mu Atinski ustav izgleda najbolji. Ali je njegov intelektualni postupak,

iako dovodi do istog rezultata, potpuno suprotan, jer polazi od proučavanja i opisa stvarnosti političkih sistema o kojima, zatim, razmišlja da bi donio zaključke. Ovaj postupak je, u principu, postupak savremenog sociologa.

Trebaće čekati do 18. vijeka da se povrati Aristotelov empirijski i pozitivni pristup. U međuvremenu, toliko velikih umova se odlučno svrstalo iza Platona. Sveti Toma (Saint Thomas) je konstruisao Božji grad, a Tomas Mor (Thomas Morus) je postavio skele za svoju *Utopiju* (*Utopie*) idealan grad za koji je čak i plan nacrtao, i tako postao i predaak svih „utopista“ i svih savremenih urbanista. Treba dati posebno mjesto Ibn Kaldunu (Ibn Khaldoun) čije *Prolegomene* (*Prolégomènes*) zaslužuju u svakom slučaju da ih sociolog čita.

Monteskje (Montesquieu) je, višestruko, prvi postupao kao sociolog. Najprije u *Razmatranjima o veličini i dekadenciji Rimljana* (*Considérations sur la grandeur et la décadence des Romains*) on nastoji da shvati kako jedna civilizacija raste, stiže do svog vrhunca i umire, što je problem filozofije istorije koji je on postavio jezikom istorijske sociologije. Pokušati, ne da se opišu pravila koja društva nameću ljudima, nego da se razumije njihov smisao, *Duh zakonâ*, (*L'Esprit des lois*) i odnosi koji postoje između njih, ponašanje ljudi i struktura društva, je, sociološko objašnjenje problema. Zato što je posmatrao stvarnost i razmišljao o njoj, prije nego što iz nje izvuče zaključke, Montesquje je dakle prvi sociolog, u savremenom smislu riječi.

Evo nas u 19. vijeku da vidimo nastanak sociologije, koju je ovim imenom krstio Ogist Kont (Auguste Comte). Veliki umovi ovog vijeka su imali ambiciju da jednim pogledom obuhvate, nekom vrstom proročanske vizije, prošlost, sadašnjost i budućnost čovječanstva. Htjeli su da naprave potpunu sintezu, jednu filozofsku „antropologiju“ čovjeka i društava. A, šta nam je danas ostalo od Ogista Konta, osnivača i kuma sociologije? Nekolike izuzetno lucidne analize o nekoliko ograničenih problema. Za uzvrat, zakon o tri stupnja i perspektive napretka čovječanstva izgledaju danas strašno zastarjeli. I, ma da je pozitivna religija imala svoje slavno doba u Francuskoj i naročito u Brazilu, sociolog ostaje veći od religijskog proroka.

Isto je tako i sa velikim prorocima francuskog ili engleskog socijalizma 19. vijeka Furijeom (Fourier) i Ovenom (Owen), da ne pominjemo druge. Njihove doktrine izgledaju danas izvanredno oštroumne, one otvaraju horizonte savremenom društvu. Tako se može reći i za Sen-Simona (Saint-Simon) i sensimonizam.

Najveći sociolog 19. vijeka, Karl Marks (Karl Marx), oličava duboku protivrječnost sociologije u njenim počecima. Njegova analiza engleskog kapitalizma 19. vijeka sigurno je remek-djelo sociološke analize. Svi se slažu sa tim, bilo da su marksisti ili ne. Ali kad iz te analize Marks pretenduje da izvuče opšte zakone i da ih primijeni na istoriju, da bi shvatio razvoj prošlih društava i predvidio budućnost čovječanstva, onda se otvara rasprava između skeptika i onih koji vjeruju. Ako se rasprava i može otvoriti, očigledno, to je, zato što Marks nije bio samo sociolog, naučnik, nego i prorok: htio je da teo-

riju, koju je izveo iz jedne ograničene ankete jednog posebnog društva primijeni na razvoj čovječanstva. Ta pretenzija je bila metodološki neosnovana. Njegovo objašnjenje istorije veoma je diskutabilno, a njegovo predviđanje budućnosti pokazalo se netačno; što nije, kao što se zna, spriječilo njegov politički uspjeh i njegov veliki uticaj na društvo 19. i 20. vijeka. Sociolog može samo da se divi i da proučava političku efikasnost marksizma, ali treba istovremeno reći da ovu teoriju činjenice nijesu potvrdile, i da ustvari to i nije prava teorija, već društvena doktrina.

Treći veliki sociolog 19. vijeka Aleksis de Tokvil (Alexis de Tocqueville), pokazao je punu savremenu metodološku strogost u proučavanju američke demokratije i francuskog Starog režima. On je za tri godine u Sjedinjenim Državama proučavao tamošnje funkcionisanje društva. Zatim je kao zaključak izveo neke vjerovatnoće o budućem razvoju ovog društva. Najzad, smatrajući da će ta budućnost biti *mutatis mutandis* budućnost zapadne civilizacije, on je predložio neke pretpostavke, ali se čuvao da ne ide dalje. Ograničavajući se na jedno dato društvo i epohu, on je mogao produbiti proučavanje tako da je njegova analiza pravo sociološko remek-djelo zadržala vrijednost poslije stopeđest godina, a njegova knjiga, pisana oko 1830 jedna je od najboljih da se razumiju Sjedinjene Države. Isto tako njegovo objašnjenje Francuske u produbljenoj analizi Starog režima koji se nastavio u Revoluciji, ostaje tako aktuelno da ga američki sociolozi kulture često samo potvrde i preformulišu na današnji jezik.

Treba navesti takođe Spensera (Spencer) i Le Pleja (Le Play). Spenserovi *Principi sociologije* (*Principes de Sociologie*) predstavljaju prvi sistematski napor usmjeren na izgradnju jedne sociološke teorije. Da bi bolje razumio društvo on ga upoređuje sa biološkim organizmom, što ga odvođi do organicističkih i funkcionalističkih gledišta koja danas izgledaju naivna iako ostaju jedno od iskušenja od kojih se savremena sociologija mora uvijek braniti.

Nama vrlo blizak, zbog svoje sklonosti ka konkretnom proučavanju svakodnevne stvarnosti, Le Plej je vršio „ankete na terenu“: monografije porodica širom svijeta. Nažalost, iz detaljnog opisa ovih brojnih porodica on nije izveo teoriju, nego jednostavno potvrđuje svoje društvene doktrine, katoličke i konzervativne. On je zaključio da je inokosna porodica superiorna u odnosu na patrijarhalnu, a naročito u odnosu na bračnu porodicu koja nema nikakav kontinuitet. Dobar posmatrač društvene stvarnosti uvijek je u iskušenju da pređe direktno na normativan stav i da kaže: „Ovo je dobro, a ovo nije, u tome što sam ja vidio.“ Posmatranje činjenica učvršćuje unaprijed smišljene ideje, doktrinu posmatrača, dok bi ono trebalo da vodi teorijskoj elaboraciji koja bi dozvolila da se činjenice shvate i eventualno predvide. Le Plejovi nastavljači, naročito Anri de Turvil (Henri de Tourville) to su dobro razumjeli i zato su nastojali da razrade *Nomenklaturu društvenih činjenica* (*Nomenclature des faits sociaux*), posao koji bi trebalo nastaviti.

O METODI

Nema, zaista, posmatranja društvene stvarnosti bez minimuma teorije na početku. Ne posmatra se šta se dešava u društvu, a da se nemaju neke prethodne zamisli, bilo da su to pojmovi ili zdravorazumske hipoteze, ili pak da su to hipoteze proizašle iz drugih socioloških istraživanja. Sociologija, kao i sve savremene nauke, obrazuje svoj predmet polazeći od stvarnosti u funkciji svog korpusa hipoteza i teorija. Pozitivna nauka mora posmatrati društvene činjenice kao stvari, govorio je Dirkem (Durkheim), s istom pažnjom s kojom naučnik posmatra biološke, fizičke ili hemijske pojave. Društvene činjenice postaju predmet istraživanja samo kada su analizirane sociološkim pojmovima.

U tome je osnovna razlika između jedne pozitivne društvene nauke i normativnih društvenih nauka kakve su, na primjer, moral ili pravo. U fizici nema nimalo morala, te fizičar nema potrebe da dugo objašnjava da je njegova nauka pozitivna. Nasuprot tome, čitav društveni život je organizovan, njime upravljaju moral i zakoni. Moralna i pravna nauka polaze od poznavanja moralnih i pravnih pravila kao i od razmišljanja o ovim pravilima i njihovim temeljima: normativne nauke polaze od normi da bi iz njih izvele praktična pravila ponašanja. Pozitivna nauka naprotiv, polazi od ponašanja, opisuje ih i tumači da bi ih razumjela ne donoseći nikakav sud da li su dobra ili ne. Za sociologa, ponašanje koje zaslužuje osudu je isto tako normalno kao i društveno prihvatljivo ponašanje. Izgraditi teoriju koja vodi računa o stvarnosti ne znači donijeti sud o toj stvarnosti.

Pozitivna ali i kumulativna nauka.

Proročanska ambicija velikih mislilaca 19. vijeka ne može biti više ambicija sociologa 20. vijeka, što ne sprečava ove zadnje da veoma poštuju gorostase jednog drugog doba. Ali, savremeni sociolozi su u isti mah i skromniji i ambiciozniji. Oni bi htjeli da se ograniče na shvatanje jednog koherentnog skupa činjenica, polazeći od kojeg se može izgraditi jedna ograničena teorija, teorija srednjeg obima, kako kaže Merton (Merton). Ova teorija, objašnjavajući taj ograničeni skup činjenica, može biti zatim apstrahovana na viši stepen i prenijeta u drugu oblast da objasni jedan drugi koherentni skup činjenica. Ili se, pak, jedna teorija srednjeg obima može udružiti sa drugom nekom teorijom koja je izgrađena na drugom skupu činjenica, i polazeći od njih izgraditi jednu malo širu teoriju. To bi značila riječ „kumulativan“.

Oni koji su razmišljali o velikim društvenim problemima, do sada su čitali svoje prethodnike, ali da bi ih odbacili i ponovo počeli od početka. To je normalan postupak za filozofa i teoretičara. Sociolog, naprotiv, nema tendenciju da ponovo misli ukupnost nekog problema. On želi da posmatra činjenice i da iz njih izvede sheme za analizu i tumačenje. Da bi to uradio, on počinje sa ispitivanjem zaključaka svojih prethodnika koji su proučavali iste ili slične činjenice, i polazeći od njihovih zaključaka on nastoji da ide dalje sa savršenijim sredstvima analize.

Ako neko hoće danas da proučava pojavu samoubistva počinje od konsultovanja već postojećih empirijskih studija – naročito prve, Dirkemove – preuzima podatke koje je on akumulirao u njoj i u prethodnim radovima, prije nego vidi koji su mu novi podaci na raspolaganju. Zatim, Dirkemovu teoriju samoubistva koja je rađena prije skoro sto godina, koju su kritikovali i usavršili njegovi nastavljači, može staviti na probu novih činjenica kojima sada raspolaže. Teorija se suprotstavlja socijalnoj doktrini po tome što je intelektualno sredstvo za shvatanje stvarnosti i za objašnjenje skupa činjenica. Doktrina mora biti, manje ili više opšta i globalna. Naprotiv, dobra teorija, ograničena i skromna, objašnjava društvenu pojavu i često je poučnija za razumijevanje cjeline nekog društva nego teorija koja je brzo izgrađena na skupu raznorodnih činjenica.

Odmah poslije studije o *Samoubistvu (Le suicide)* Dirkem je iskovao pojam *anomija* koji je postao kasnije jedan od osnovnih pojmova savremene sociologije, i koji je korišćen za analizu svih vrsta društvenih mehanizama koji nijesu imali u vidljive odnose sa samoubistvom. Na primjer, Merton ga koristi, istina, u jednom širem smislu, da objasni neke crte američkog društva. Proučavanje jedne ograničene društvene pojave kakva je samoubistvo dovelo je do pronalaska pojma anomije koji omogućava da se analiziraju različite, ponekad i mnogo obuhvatnije pojave.

Analoško razmatranje i poređenje su istovremeno i poželjni i puni zamki, jer kao što kaže gospodin de La Palis (Monsieur de La Palisse), smije se upoređivati samo ono što je uporedivo; ova očiglednost skriva zamke koje je teško otkriti u istraživačkom radu. Politikolozi znaju dobro da se već dva vijeka muče da uporede političke režime a da nikad nijesu došli do čvrstih zaključaka. Etnolozi takođe. Sigurno je, međutim, da sociologu ništa nije toliko od koristi kao dobro poređenje, jer on ne može nikada pristupiti eksperimentu kao njegove kolege iz „ne–društvenih“ nauka.

Razmatranje o šemama, modelima, idealnim tipovima, ili, da budem manje pedantan, o „formama“ dozvoljava da se izbjegnu mnoge zamke. Sociolozi ovom postupku daju prednost poslije čuvene studije Maksa Vebera *Protestantska etika i duh kapitalizma (L' Ethique protestante et l' esprit du capitalisme)*. Detaljna analiza praktičnih implikacija moralne teorije i metafizike kalvinista dovela ga je do izgradnje modela pogleda na svijet i ponašanja puritanaca i odatle do konstatacije da se ovaj model podudara sa modelom ponašanja koje nalaže ponašanje kapitalističkog preduzetnika. Sem toga, istovremeni istorijski razvoj ova dva modela podstakao ga je da izvede zaključke o postojanju nekih odnosa između njih, ali ne i da tvrdi da je jedan model uzrok drugome.

Ostaje nam još sljedeći osnovni problem: može li ova društvena nauka dovesti do naučnih zakona? Kaže se da svaka nauka mora jednog dana formulisati zakone. Krajem prošlog vijeka, u euforiji prvih otkrića, mnogi sociolozi, uvjereni u progres čovječanstva, govorili su da postoje društveni zakoni. Danas se priznaje da treba biti mnogo skromniji. Vjerovatno ima društvenih zakona, ali ih ne treba formulisati suviše brzo, zadovoljimo se da otkrije-

mo pravilnosti, da konstatujemo da, ako se A, u našem iskustvu uvijek nalazi sa B, to ne znači da je A uzrok B, ni čak da je A nerazdvojno od B. Proučavanje ovih pravilnosti dozvoljava da se u izvjesnoj mjeri naprave predviđanja; da se kaže na primjer da ako vi želite A imaćete vjerovatno i B. Ovo upućuje i na suštinsku razliku između predviđanja i proročanstva.

Uzmimo jedan primjer. Brzi razvoj industrijskog društva pretpostavlja veliku geografsku i društvenu mobilnost ljudi. Da bi brzo izgradio jednu fabriku na određenoj teritoriji, jer će tu biti rentabilna, treba biti u stanju vrlo brzo mobilisati stručnjake i radnu snagu. S druge strane, zbog velike potražnje za stručnjacima, moderna industrija pretpostavlja da se mogu brzo odatbrati i obrazovati talentovani pojedinci. Iz toga proizilazi da je tradicionalna patrijarhalna porodica, u kojoj mladenci ostaju kod roditelja, a sin ima iste socijalne uslove kao i otac, nepomirljiva sa industrijom koja se brzo razvija. S druge strane, da se razbije patrijarharna porodica dovoljno je da se pojedinci ne žene u funkciji interesa svoje porodice, već da mogu birati svog supružnika u funkciji svojih ličnih zahtjeva, a najličniji je, očigledno, osjećajna naklonost, koja postaje glavni pokretač braka. Ako se uzmu iz ljubavi, i ako izaberu struku koju uče u školi, mladi supružnici nemaju potrebe da ostaju u kući roditelja, ni u istim socijalnim uslovima. Ako muž nije nizašto, porodica će izgubiti od svog društvenog ugleda, ako je muž završio kao prvi Politehničke studije, popeće se na društvenoj skali. Izgleda, dakle, da postoji, funkcionalna veza između dvije pojave koje su naizgled tako udaljene: romantičnog mita o ljubavi na prvi pogled i ekonomskog razvoja nekog industrijskog društva.

Ali, ova veza nema snagu zakona, ni odnosa uzročnosti. Moglo bi se zamisliti industrijsko društvo koje ne pridaje takav značaj romantičnoj ljubavi kao mi na Zapadu ali i u Rusiji i Japanu. Osim toga, kako znati šta je uzrok, a šta posljedica? Društvena uzročnost je skoro uvijek kružna, pojave utiču međusobno jedne na druge.

SREDSTVA ZA ISTRAŽIVANJE

Poštovati najrazumnije metode rezonovanja nije dovoljno za sociologa; potrebno je još da svoje rezonovanje snabdiije proučavanjem činjenica. Već smo, gore, rekli da sociologija gradi svoj predmet, društvene činjenice, polazeći od stvarnosti i da zato nije dovoljno da se ta stvarnost posmatra bez prethodne zamisli, već da naprotiv, u njoj treba naći to što bi moglo biti značajno za teoriju. Drugim riječima, kako preći sa apstraktnih pojmova na stvari i svakodnevnne činjenice ?

Dirkem je napravio veliki teorijski korak definišući anomiju; potrebno je još da ovaj pojam bude operacionalizovan za istraživanje, da se može mjeriti, tj. raspolagati indikatorima koji su, koliko je moguće podložni mjeranju, i koji dozvoljavaju da se izmjeri stopa anomije jednog društva ili posebne društvene grupe. Ovi indikatori će mjeriti različite komponente anomije, ali

koje su to komponente u tome društvu ili grupi? Da li će, zatim, biti moguće ocijeniti tačnost svakog indikatora i koeficijent koji mu je dat da se izračuna indeks anomije? Osim toga, biće potrebno precizirati varijable koje djeluju na anomiju da bi se proučile njihove korelacije, itd. Ovih nekoliko pitanja dozvoljavaju da se nasluti mnoštvo predostrožnosti, provjera i razlikovanja koje su neophodne da se jedan teorijski pojam učini operacionalnim: za to je potrebna sva vještina istraživača.

Ali, dešava se veoma često da sociolog ne nalazi za dati problem ni teorijske instrumente, ni, čak, prost opis pojava tačan i jasan. Tada, prvo što treba uraditi je, očigledno, opis. Na početku nauke potrebno je detaljno opisivati „ništa ne zaboravljajući“. Ne zna se tada šta je značajno, a šta nije, tako da smo primorani da sakupimo gomilu stvari, koja može izgledati sasvim beskorisna, ali koju neki drugi sociolog, drukčije opremljen, može preuzeti i u njoj naći ono što posmatrač nije vidio. Neki su ovaj podroban opis stvarnosti nazvali sociografija ili etnografija.

Za sociologa, kao i za ostale naučnike, osnovni problem je problem distance između posmatrača i posmatranog predmeta. Za biologa mikroskop se postavlja između njega i predmeta koji posmatra. Sociolog, u neku ruku, proučava samog sebe, proučavajući sebi slične i društvo u kojem živi. Ako ne raspolaže jednim skupom razrađenih naučnih znanja, on će biti primoran da pođe od zdravorazumskog znanja, od unaprijed smišljenih ideja i pojmova koje je pozajmio iz svakodnevnog jezika društva u kojem je zaronjen. A, nemoguće je napraviti naučnu studiju društva čiji ste član, a da ne budete pod uticajem svih psiholoških i društvenih problema od kojih ono pati i koji vas uzbuđuju.

Glavna briga sociologa je da vještački uspostavi distancu između sebe i posmatrane stvarnosti. Sredstva istraživanja nemaju drugi cilj. Etnolog, koji će da proučava daleka plemena, uspostavlja distancu zahvaljujući dugom putu i razlici koja dijeli njegovu civilizaciju od one koju će proučavati. Ali, i u tome postoji opasnost, naime da vidite tu čudnu civilizaciju kroz prizmu svoje civilizacije. Obrnuto, može se navesti slučaj američkog Indijanca kojeg je etnolog na početku vijeka pozvao u Njujork da mu postavi pitanja. Ovaj urođenik nije bio impresioniran, ni oblakoderima, ni uličnom vrevom, već samo onim što je značajno u njegovoj sopstvenoj civilizaciji, na primjer, staklenim kuglama na dnu rampi za stepenice, ili ženama-kepecima koje su pokazivane na vašaru. Kad proučava civilizaciju koja se veoma razlikuje od njegove, etnolog je uvijek u opasnosti da uzme ono što mu je čudno kao da je značajno. Za sociologa ankete su sredstvo da se dođe do jedne vrste udvostručavanja ličnosti da bi se udaljio od sebe samog i svoje sopstvene sredine.

Opisati, znači prije svega brojati. Brojanje stvari i činjenica uspostavlja između njih određenu distancu. Tabele brojeva imaju sopstvene zahtjeve. Ali, statistika, uglavnom, uspijeva da opiše samo najpovršnije očigledosti one koje se mogu brojiti. Ono što je važno, jeste da se shvati ono što se uglavnom, ne može brojati. Sociolog religije može brojati ljude koji dolaze na misu; ali,

ima li, i koji smisao ima, broj koji dobije? Njega interesuje da prebroji „prave“ vjernike, ali dolazak na misu nije kriterij koji omogućava da se izmjeri stepen vjerovanja vjernika.

Drugi uobičajeni pristup je monografija; tj produbljeno proučavanje jedne pojave ili jedne ograničene društvene cjeline; bilo uže društvene grupe (jedno selo, porodica ili uprava) čije se unutrašnje funkcionisanje pokušava shvatiti; bilo posebne društvene pojave (na primjer, samoubistvo) koja se nastoji analizirati u svim dimenzijama i svim odnosima sa društvenom cjelinom čiji je dio. Monografija otvara više horizonata da se razumije funkcionisanje društva i dozvoljava da se izrade sheme, elaboriraju teorije, definišu pojmovi i izvedu hipotetičke korelacije koje će kasnije istraživanje potvrditi, poništiti ili prečistiti.

Sociologija napreduje zahvaljujući koordiniranoj upotrebi ova dva oruđa: monografiji i statistici. Prva otkriva pojave, određuje im značenje, povezuje ih sa drugim pojavama. Druga mjeri veličinu pojave i njenu reprezentativnost u cjelini proučavanog društva. Svaki noviji napor metodologa sastoji se u tijesnom povezivanju ova dva oruđa, korišćenju suptilnih statističkih sredstva i razradi indikatora koji dozvoljavaju da se urade statističke serije polazeći od studije slučaja i razrade teorijskih modela.

U svom opisnom radu sociolog se često služi podacima koje su drugi sakupili, naročito statističari za potrebe administracije i za ekonomiste. U zemljama razvijenih statistika vrlo se rijetko dešava da one budu sastavljene u funkciji zahtjeva sociologa; oni ih moraju dakle, preraditi i iznova tumačiti. U zemljama „nepotpunih statistika“ posao je još delikatniji.

Za sve pojave koje nijesu predmet administrativnih ili ekonomskih statistika sociolog mora sakupljati sam svoje podatke. Pošto ne može da pravi iscrpne popise za čitavu zemlju, on stvara uzorke i vrši mjerenja. Podaci su najređi u sferi mišljenja, stavova, vjerovanja i znanja; psihosociolozi se trude, uz pomoć različitih metoda, od ispitivanja mišljenja do kliničkog proučavanja motivacija, da sakupe novu građu koja bi se direktno koristila za sociološku analizu. Najzad, posmatranje ponašanja, obreda i običaja poseban je poziv etnologa. Ponekad istraživač može izgraditi jednu pravu para-eksperimentalnu situaciju razrađujući planove analize koji mu dozvoljavaju da manipuliše nekim varijablama u kontrolnim grupama.

SOCIOLOGIJA I AKCIJA

Uz pomoć ovih sredstava i ovih metoda, sociolog pokušava da promišlja društvene probleme. Ali traganje za jednim znanjem koje nije motivisano korišću, nije dovoljno da opravda neku nauku u našem društvu, koje možda pretjerano vrednuje efikasnost. Ljudi od akcije vrše pritisak na sociologa da bude „koristan“ i da pomogne u rješavanju problema neposredne prakse. Agronom kaže: „Ja poznajem najbolja agrotehnička sredstva, zašto ih seljaci

ne koriste?“ Sveštenik se sablažnjava zašto je njegovo stado tako opušteno u vjeri i obredima. Pravnik se čudi što se njegovi dobri i pravedni zakoni ne primjenjuju uvijek. Vlasnik fabrike želi da njegovi radnici budu dobro raspoloženi i da se njegovi proizvodi dobro prodaju: on zavodi „humane odnose“ i proučavanje marketinga u svom preduzeću da bi bolje našao kupce. I svi traže od sociologa sredstva i recepte da bi povećali efikasnost.

A sociolog ne raspolaže nikakvim receptima a još manje sredstvima da predvidi, niti da utiče na budući razvoj. Još skromnije, nekoliko socioloških sredstava omogućava da se dâ relativno zadovoljavajući opis suženih i ograničenih pojava. Pošto su se ta sredstva pokazala korisnim, u ovim područjima, sada se vjeruje da je sociolog savremeni čarobnjak kadar da riješi sve probleme.

Na primjer, proučavanja javnog mnjenja, posebno „sondaže“ dovoljno su usavršena da mogu dati tačno stanje javnog mnjenja u datom momentu. Reći sa jednom neznatnom greškom, naučno utvrđenom, što Francuzi, u vremenu T misle, na primjer o Miteranu, je lako; međutim, ništa ne dozvoljava da se predvidi kakvo će biti mišljenje u vremenu T' kroz tri dana, tri mjeseca ili godinu dana. U međuvremenu, mnogo događaja će se desiti, makar da je samo to što se znaju rezultati sondaža. Znajući da će, normalno, gospodin X... biti izabran, zabrinute pristalice gospodina Y... bude se i mijenjaju rezultat: to je ono što Merton naziva „kreativno ili destruktivno predskazivanje“ i to je objašnjenje famoznog Galupovog neuspjeha u trenutku Trumano-vog izbora i nesigurnosti koja je uvedena evo neko doba u korišćenju sondaža kod političara. Opisati stvarnost ne znači predvidjeti je.

U nekim slučajevima postoje sredstva za intervenciju. Brojna proučavanja marketinga su vršena da se formira jedan relativno koherentan zbir sredstava za reklamu. Bijeli toaletni sapun izaziva kod kupaca izvjesna osjećanja, rozi ili plavi sapun izaziva druga osjećanja; zna se, prema tome, da, ako se želi privući izvjesna kategorija populacije, ona kategorija koja je privučena bjelinom – i za koju *a priori* umivati se znači približiti se bjelini – treba reći da je toaletni sapun bijel i insistirati na činjenici da će se njime obijeliti. Ali, umiti se, prijatno je za jedne, a neprijatno za druge. Zato za ove zadnje ima prednosti da se govori da će se „rozi toaletni sapun tako lijepo slagati sa vašim roze kupatilom kao onaj kod te i te filmske glumice“. Ovako se može prilagoditi argumentacija socijalnim kategorijama i grupama kojima se obraća.

Za vrijeme rata u armiji Američkog vazduhoplovstva sociometrijski testovi su služili da se sastave posade aviona i to tako da u njima postoji dosta privrženosti i sloge da bi grupa mogla da „funkcioniše“, i, istovremeno, dosta napetosti da posada ne postane grupa dobrih drugova koja misli samo na provod, onda kad se radi da se rat dobije.

Neka sredstva proučavanja i intervencije su relativno efikasna za neke proste probleme (koji su značajni za Cadum i Palmolive ili za armiju). Ali, veliki problemi, o kojima su razmišljali veliki antički mislioci, ostaju i dalje

briga sociologa, kao i svih ljudi koji se osjećaju više ili manje odgovornim za društvo u kojem žive; a za ove probleme ne postoji ni „naučno“ rješenje, ni „čarobni“ recepti.

U većini slučajeva položaj sociologa od koga se traži savjet mogao bi se uporediti sa položajem ljekara: on se nalazi pred jednom pojavom za koju mu traže da je dijagnosticira, a zatim nađe, ako je moguće, sredstvo za djelovanje. Ali on nije ništa bolje opremljen od Molijerovog doktora. Njegovo znanje je ograničeno i nema provjerenih dokaza da postavi dijagnozu: nema priručnika koji opisujuje simptome. Osim toga, ljekar se zove u slučaju bolesti da povрати dobro zdravlje, dok sociolog interveniše u „normalnom“ društvenom životu. Za njega nema ni patološkog, ni normalnog. Crne bluze i samoubistvo su proizvodi društva koji nijesu ni dobri ni zli, ni zdravi ni bolesni.

U odnosu na društvenu situaciju koja je prisutna, sociolog-savjetnik mora shvatiti cjelinu date situacije: fabriku, diecezu, selo, puk. Za to mu je, očigledno, potrebno da obavi anketu jer on nije još dovoljno opremljen da obavi prosta „terapeutska ispitivanja“. Dakle, da bi mogao tumačiti stvarnost, treba prvo da je prouči. Kad je bude dobro proučio, vrlo vjerovatno on će je protumačiti u funkciji izvjesnog broja socioloških teorija, i pritom upotrebljavati svoj naučni jezik koji će biti skoro nerazumljiv za čovjeka od akcije. Zaista, ovaj poznaje vrlo dobro svoj problem, svoju ustanovu, svoju situaciju; on s njima živi svakog dana i zgranut je, žali se na pedanteriju i nadričenost, ako sociolog upotrebljava riječi koje on ne poznaje da bi mu govorio o stvarnosti za koju on misli da je bolje poznaje. Utoliko više što, proučavajući situaciju, sociolog ima prirodnu tendenciju da je komplikuje, da istakne aspekte koji prolaze neopaženi u svakodnevnom životu i koji su, često, odlučujući. Da se odluka donese i sprovede, potrebno je, naprotiv, situaciju uprostiti i nastojati da se promijeni. Čemu ovi neodgovorni intelektualci koji sve komplikuju, cijepaju dlaku na četvoro, iako ih zovu da uproste stvari?

Ako jedna fabrika funkcioniše „loše“ sa stanovišta direktora, sociolog može vidjeti da se tu radi o problemu institucije i strukture, koji zavisi od analize struktura i teorije organizacija; o problemu komunikacija, koji zavisi od teorije informacije i komunikacija; i na kraju o problemu morala, koji može proučavati i tumačiti socijalna psihologija. Tako se jedna ista društvena situacija najčešće analizira kao više socioloških pojava koje potpadaju pod različite struke. Prema tome, kad sociolog bude govorio sa direktorom fabrike, on će morati da ponovo prevodi tu analizu na svakodnevni jezik, dok ljekar ne mora svom bolesniku da objašnjava bolest, već samo da mu prepíše ljekove.

Osim toga, naivno povjerenje čovjeka od akcije u pomoć sociologije ne isključuje suprotan stav sistematskog skepticizma u pogledu društvenih nauka pod izgovorom da je dovoljan zdrav razum: „Zašto sebi zadavati toliko muke kad svako zna kakvo je društvo u kojem živi?“ No, zdrav razum je uvijek kontradiktoran. Narodna pamet kaže „ne košta samo prvi korak“ i „jedanput nije navika“. Svakom zdravorazumskom mišljenju može se uvijek

suprotstaviti suprotno mišljenje. Stoga je tako interesantno diskutovati o funkcionisanju društava: možete reći suprotno od onoga što kaže vaš protivnik, sa isto toliko vjerovatnoće i sa toliko uvjerenosti.

Da kratko zaključimo, recimo sa Levi-Strosom (Levi-Strauss) da sociolog koji daje savjete djeluje danas skoro kao astrolozi na vladarskim dvorovima 15. vijeka, koji su posmatrali zvijezde i iz njih izvodili pravila za akcije vladara. Ali, težnja sociologa jeste da se približi astronomu i da razumije društvene pojave ne tražeći da iz njih izvodi pravila za svakodnevnu akciju. Znati šta će se dešavati u normalnom funkcionisanju, koje uslove treba poštovati da se ne poremeti to funkcionisanje i koja su sredstva intervencije primjenjiva, to je ono što najviše može reći sociolog, na čovjeku od akcije je, zatim, da djeluje tako da koristi to funkcionisanje ili da ga ako treba promijeni.

DOPUNSKA LITERATURA

U aneksu, na kraju udžbenika, nalaze se **Istorijski putokazi** i bibliografski popis koju će sociolog početnik moći koristiti da zasnjuje svoju biblioteku i koja bi se mogla predložiti, redosljedom koji bi odgovarao njegovom interesovanju, kao prvi program za lektiru. Literatura koja je predložena na kraju svakog poglavlja više je specijalistička. Ona će služiti kao polazna tačka za proučavanje posebnih problema. To su, najveća teorijska ili klasična dostignuća ili dobri primjeri empirijskih istraživanja.

– Ovaj osnovni udžbenik se rijetko poziva na autore. On će biti dopunjen korisno jednim drugim udžbenikom, gdje su o svakoj temi izložene teze velikih sociologa od Marksa do Parsonsa i dvjema istorijama sociologije:

GUY ROCHER, *Introduction à la sociologie générale*, Paris, Seuil, 1970. (Po-
ints). (*Uvod u opštu sociologiju*)

Tome I *L' action sociale*, 187 p. (*Društvena akcija*)

Tome II *L' Organisation sociale*, 252 p. (*Društvena organizacija*)

Tome III *Le changement social* 318 p. (*Društvena promjena*)

RAYMOND ARON, *Les étapes de la pensée sociologique*, Paris, Gallimard, 1967. (*Etape sociološke misli*)

ROBERT NISBET, *La tradition sociologique* Paris, PUF 1984. (*Sociološka tradicija*)

– Ovaj udžbenik izlaže glavna pojmovna oruđa u sljedećem djelu:

HENRI MENDRAS et MICHEL FORSE, *Le changement social, tendances et paradigmes* Paris, A. Colin. 1983. 284 p. (*Društvena promjena, tendencije i paradigme*)

– **Stanje sociologije** je argumentovano i ilustrovano u:

BOURDIEU et PASSERON, *Le métier de sociologue*, Paris, Mouton, 1968, 432 p. (*Zanat sociologa*)

CHAMPAGNE, LENOIR, MERLLIÉ PINTO, *Initiation à la pratique sociologique*, Paris, Dunod, 1989. (*Uvođenje u sociološku praksu*)

– Naposljetku, treba obavezno pročitati uvod i poglavlja I i II (doprinos sociološke teorije empirijskom istraživanju i doprinos empirijskog istraživanja sociološkoj teoriji: str. 27–64) i o odnosima između društvene nauke i akcije, poglavlje IV (kreativno predskazivanje: str. 140–164), iz:

R. K. MERTON, *Eléments de théorie et de méthode sociologique*, Paris, Plon, 1966, 514 p. (*Osnovi sociološke teorije i metode*)

– I, da se uzme zalet, vratiti se na jednog klasika:

MAX WEBER, *Le savant et le politique*, Paris, 10/ 18 (1ère édition 1919), (*Naučnik i političar*)

– Le Play je sada reaktuelizovan:

FREDERIC LE PLAY, *La méthode sociale*, Paris, Meridiens Klincksieck, 1989, 652 p. (*Društveni metod*)